

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.4.6>

ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Проблема підготовчого провадження в цивільному процесуальному праві, а отже, і в практичній його площині була і на жаль, залишається невирішеною, незважаючи на, здавалося б, простоту цього питання. Проблема підготовчого провадження полягає в законодавчій невизначеності його завдань, як в історичному минулому, так і нині законодавець не зміг визначитись із тими пріоритетами, яким слугує ця стадія. З огляду на обставини нині доволі складно визначитись відповісти на питання: чи є пріоритетом врегулювання спору за участі судді з метою віднайти компроміс у спорі, чи все ж таки домінантою є підготовка справи до її розгляду з позиції збору, подання та розкриття змісту засобів доказування через процес змагальних паперів, який є також складником підготовчого провадження (позов–відзив–відповідь на відзив–заперечення)? Чи пріоритетом є остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу? Ці та інші питання і є предметом дослідження в цій роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовчого провадження в умовах реформування цивільного процесуального законодавства в нашій державі були предметом наукового дослідження низки науковців, зокрема: М.Й. Штефана (2005), С.Я. Фурса (2009), В.І. Тертишнікова (2011), Д.М. Шадури (2014), М.М. Шаповала (2019), М.М. Ясинка (2018), В.П. Фенича (2021). Незважаючи на це, питання підготовчого провадження так і залишається однією із найпроблемніших стадій цивільного процесуального права, а разом із цим і практики її застосування. У цій роботі висвітлено як етапи історичного становлення зазначеної стадії цивільного судочинства, так і ті проблемні питання, що потребують вирішення як на теоретичному, так і на законодавчому рівні.

Метою статті є дослідження як теоретичної, так і практичної складової частини щодо впровадження в цивільне судочинство більш удосконаленої моделі, якою є стадія підготовчого провадження.

Основні результати дослідження. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК України). Оскільки цивільне процесуальне законодавство являє собою поступально процесуально-правову процедуру, якої суд і інші учасники судочинства зобов'язані дотримуватись, то з цих підстав потрібно зазначити, що першою стадією цивільного судочинства є стадія підготовчого провадження.

Така стадія є обов'язковою, а отже, має і свої завдання, свій порядок проведення, часові виміри, права і обов'язки як суду, так і сторін.

Разом із тим, якщо зважати на історію цивільного процесу, то так було не завжди. Наприклад, Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1929 року взагалі не передбачав такої стадії, як підготовка судом справ до судового розгляду. Стаття 2 першого розділу мала назву «Засади» і передбачала, що «суд розпочинає розгляд справи не інакше, як на заяву заінтересованої в тому сторони» [1]. Водночас практика показала, що відсутність підготовленої справи для її розгляду по суті тягне за собою процесуальну «тяганину» та численні помилки, які ведуть до скасування судового рішення чи його зміни. Саме на ці обставини звертав увагу суддів Пленум Верховного Суду СРСР у своїй постанові № 52 від 28 жовтня 1935 року «Про суворе дотримання процесуальних норм в цивільному процесі». Зокрема, в п. 1 цієї постанови зазначалося: «Будь-які спрощення у застосуванні процесуальних норм із метою «прискорити» розгляд справи та прискорити роботу суду насправді спричиняють тяганину з подальшим скасуванням рішення». У пункті 2 цієї постанови зверталася увага на обов'язки «суду першої інстанції всебічно дослідити обставини справи та точно встановити факти». У зв'язку з цим досудова підготовка цивільних справ

визнавалася обов'язковою в усіх випадках, крім тих, коли обставини справи зрозумілі і мають свої докази та коли суддя вважає підготовку справи зайвою. При цьому Пленум зазначав: «Краще вирішити справу трохи пізніше, аніж вирішити її невірною» [2]. Таким чином, на теренах Радянського Союзу, куди входила на той час і Україна, хоча і не на законодавчому рівні, але вперше було запропоновано ввести стадію підготовки цивільних справ до їх розгляду. Нормативне ж закріплення ця стадія отримала лише в 1961 році в Основах цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік. Так, ст. 33 Основ мала назву «Підготовка цивільних справ до судового розгляду» і передбачала «забезпечення своєчасного і правильного вирішення справи» [3]. В 1963 році в Україні було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс УРСР, де стадія підготовки справи до судового розгляду була закріплена в ст. 143 ЦПК УРСР і мала назву: «Дії судді по підготовці справи». Зміст ч. 1 цієї статті, по суті, дублював зміст ст. 33 Основ.

Водночас на обов'язковості підготовки цивільних справ до судового розгляду наголошував і Пленум Верховного Суду УРСР у своїх постановках від 5 травня 1977 р. «Про підготовку цивільних справ до судового розгляду» та від 1 грудня 1983 р. «Про застосування процесуального законодавства при розгляді цивільних справ в суді першої інстанції» [4]. Безумовним фактом тепер стало те, що стадія «підготовки справ до судового розгляду» набула своєї обов'язковості і, по суті, виокремилась у самостійну стадію цивільного процесу. Її завдання полягали у визначенні характеру спірних правовідносин та змісту правових вимог, а також перевірці матеріального законодавства, яке регулює спірні правовідносини, та фактів, що підлягають встановленню чи заперечень проти них. Крім того, на цій стадії визначалось те коло осіб, що має брати участь у розгляді цивільної справи по суті, а в разі потреби вживати заходи до забезпечення позову чи закінчення справи мировою угодою. При цьому сторони могли викликатись як разом, так і нарізно для з'ясування тих чи інших процесуально значимих питань. Таким чином, підготовка справ до судового розгляду зумовлювалася низкою положень, які були обов'язковими як для суду, так і для сторін цивільного судочинства.

Незважаючи на те, що ця стадія була апробована судовою практикою і така практика була визнана позитивною, судді першої інстанції все

одно «не завжди додержуються встановленого порядку провадження, <...> особливо в підготовці справ до судового розгляду». На формалізм виконання процесуального законодавства судьями звертав увагу і Пленум Верховного Суду України у постанові № 9 від 21 грудня 1990 р. «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції» [5].

Як бачимо, Верховний Суд України у своїх узагальненнях, які викладалися в постановках його Пленуму, неодноразово звертався до тих проблем, які існували на цій стадії цивільного процесу в судах першої інстанції. До таких питань належали формалізм у проведенні підготовки справ до судового розгляду, ігнорування судьями цієї стадії, неухважність до кола тих питань, які пропонувалися законодавцем щодо їх виконання. Такі проблеми мали місце тому, що ця стадія здебільшого мала усний характер і, по суті, не передбачала жорсткої процесуальної форми, яка б фіксувалася письмовими процесуальними документами, зокрема ухвалами суду. Разом із тим на такі недоліки мали вплив і строки, які відводилися на підготовку справ до їх розгляду. Так, ст. 146 ЦПК України 1963 р. передбачала, що «підготовка справи до судового розгляду має бути проведена не більше як у семиденний строк, а у виключних випадках по складних справах цей строк може бути продовжений до двадцяти днів із дня прийняття заяви». Такі строки, звісно, були нереальними, оскільки лише сам виклик судовою повісткою вичерпував час, відведений законодавцем на стадію підготовки справ до судового розгляду.

Усі ці недоліки законодавець намагався усунути під час прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України 2004 року. Назву цієї стадії змінили, назвавши її «провадженням у справі до судового розгляду» (гл. 3 розд. 3 включала ст.ст. 127–156). Ця стадія починалася відразу ж після відкриття провадження у справі і передбачала направлення сторонами копії ухвали про відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 127 ЦПК України, в редакції 2004 р.).

Після отримання такої ухвали відповідач мав право направити до суду свої письмові заперечення, посилаючись на незаконність вимог позивача, їх необґрунтованість чи відсутність в останнього права на звернення до суду (ч. 2 ст. 128 ЦПК України, в редакції 2004 р.). При цьому строк проведення попереднього судового засідання спочатку був встановлений в один місяць із дня відкриття провадження у справі,

а потім було змінений на 10 днів (ч. 1 ст. 129 ЦПК України, в редакції 2004 р.). Завдання попереднього судового засідання полягали в з'ясуванні можливості врегулювання спору до судового розгляду та забезпечення правильного і швидкого вирішення справи. Таке судове засідання проводилось суддею за участі сторін та інших осіб, які беруть участь у справі з роз'ясненням сторонам як спеціальних, так і загальних їхніх процесуальних прав із можливістю в попередньому судовому засіданні ухвалити судові рішення в разі відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем, укладення мирової угоди чи залишення заяви без розгляду в разі передачі сторонами спору до третейського суду з виконанням судом всіх питань, які і раніше вирішувались на цій стадії. Ця стадія була обов'язковою для кожної справи позовного провадження (ст. 130 ЦПК України, в редакції 2004 р.).

Незважаючи на те, що законодавець розширив права суду на цій стадії судового процесу, зробив її обов'язковою, на доктринальному рівні такі нововведення сприймалися критично. Так, Д.Д. Луспенник, М.І. Балюк зазначали, що нелогічним є попереднє судове засідання, а потім – підготовка справ до судового розгляду [6]. Н.Л. Бондаренко виділяла стадію підготовки справи до судового розгляду, зазначаючи, що вона є складником попереднього судового засідання [7]. М.Й Штефан об'єднував як досудове провадження, так і підготовку справи до судового розгляду в одне провадження, яке мало форму судового засідання [8]. С.Я Фурса звертала увагу на те, що такий підхід законодавця порушує єдину позицію щодо стадійності цивільного процесу [9].

Приймаючи в 2017 р. нову редакцію Цивільного процесуального кодексу України, законодавець знову змінив назву цієї статті із «Провадження у справі до судового розгляду» на «Підготовче провадження» (гл. 3 розд. III ЦПК України в ред. 2017 року). Тепер завданнями підготовчого провадження є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи.

Строк підготовчого провадження становить шістдесят днів із дня відкриття провадження

у справі (ст. 189, 196 ЦПК України). Підготовче засідання провадиться за участю сторін, де проголошуються склад суду, підстави для відводу судді, з'ясовується бажання щодо укладення мирової угоди, передачі справи на розгляд третейського суду або проведення врегулювання спору за участю судді, вирішуються різного роду заяви і клопотання та інші організаційні питання (ст. 197 ЦПК України).

Разом із тим суттєве місце на цій стадії відводиться питанням щодо врегулювання спорів за участі судді (ст.ст. 201–205 ЦПК України).

Врегулювання спорів за участю судді – це самостійно-обособлена частина судового процесу, яка входить у стадію підготовчого провадження і не може перевищувати тридцяти днів (ч. 1 ст. 205 ЦПК України). Цей процес характеризується конфіденційністю, що є гарантією відкритості перемовин між сторонами «за зачиненими дверима». Разом із тим процедура врегулювання спору за участі судді може мати місце лише за взаємною згодою обох сторін до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 201 ЦПК України).

Незважаючи на цікаву ідею законодавця, втілення її в життя ускладнене саме через надходження ініціативи, оскільки воно передбачене не з боку суду, а лише з боку сторін. Як показує практика, сторони часто не знають і не розуміють суті такої процедури і з цих підстав не проявляють щодо неї своїх ініціатив. Судді ж не роз'яснюють суть таких процедур і з цих підстав у практичній площині інститут врегулювання спорів за участі судді фактично не діє. Для того, щоб така ідея спрацювала, потрібно, щоб ініціатива виходила від суду, оскільки це його природна суть – розсудити, тобто віднайти певний компроміс між сторонами за допомогою взаємних поступок. Оскільки більша частина цивільних справ, які розглядаються в судах першої інстанції не є складними, кожен суддя має змогу, життєвий, професійний досвід для реального урегулювання спору за допомогою взаємних поступок сторін розсуду і лише в разі неможливості віднайти такий компроміс – розглянути справу по суті.

Висновки. Історико-правовий розвиток процесуально-прикладної стадії підготовчого провадження в цивільному процесуальному праві та практика його функціонування в реальному правосудді показують, що як науковці, так і законодавець не приділяють належної уваги цьому доволі складному процесу, а

це дослідження показує, що кожного разу як завдання, так і сама процедура підготовчого провадження змінювалася, але позитивного, остаточного результату це не принесло. Змінювалися пріоритети, строки такого провадження, а отже, і судова практика, яку намагався уніфікувати Верховний Суд України через постанови свого пленуму, але питання підготовчого провадження так остаточно і не було вирішено ані в теоретичному, ані в практичному його руслі. Ці проблеми залишаються невирішеними і сьогодні. Ось чому питання підготовчого провадження потребує комплексного наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1929 року. Офіційний текст Держвидав політичної літератури УРСР. Київ, 1958. 143 с.
2. Про судове дотримання процесуальних норм в цивільному процесі : Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР № 52 від 28 жовтня 1935 р. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду СРСР (1924–1963)*.

Корнієць В.П. ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

У статті проведено дослідження щодо становлення підготовчого провадження як стадії цивільного процесуального права в нашій державі. При цьому, з одного боку, розкрито поступальність розвитку цієї стадії на законодавчому рівні, а з іншого – зроблено обґрунтування того, як змінювалася сама назва цієї стадії, її завдання, строки та ті процесуальні дії, які регламентувалися судом, сторонами, третім особами в процесуальних нормах права. У статті підкреслюється важливість процесуального інституту підготовчого провадження для якісного й оперативного розгляду цивільних справ у подальшій стадії судового розгляду спору по суті.

Разом із тим автор звертає увагу на той факт, що в законодавстві відсутні практичні пріоритети досліджуваної стадії судочинства, а тому накопичення різноспрямованих завдань як для суду, так і для сторін на цій стадії розмивають її суть, роблять підготовку справи з погляду її практичної реалізації однотипною, яка зводиться лише до вирішення клопотань, відводів та визначення дати судового засідання.

Процедура підготовчого провадження з погляду примирення сторін за рахунок досягнення перемовин та віднайдення компромісу між сторонами, як провідна ідея є сучасною, але її законодавче урегулювання потребує нових підходів, оскільки ця процедура нині взагалі не діє. Автор звертає увагу і на питання змагальності процесуальних паперів на стадії підготовчого провадження, яке виконує, по суті, технічну, а не юридичну роль, оскільки процес підготовчого провадження не передбачає їх проголошення і юридичну полеміку щодо правових позицій, викладених кожною зі сторін у поданих ними процесуальних документах. Водночас у процесі розгляду справи по суті процесуальні папери досліджують поверхово, оскільки за своєю правовою природою вони не є доказами, а тому відсутність до них уваги на стадії підготовчого засідання нівелює визначені законодавцем завдання для цієї стадії цивільного процесу.

Ключові слова: підготовче провадження, стадія судового процесу, судова практика, цивільне судочинство, процесуальні папери, завдання підготовчого провадження.

Korniiets V.P. PREPARATORY CONDUCT: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

The article conducts research on the formation of preparatory proceedings as a stage of civil procedural law in our country. At the same time, on the one hand the continuity of development of this stage at the legislative level is revealed, and on the other hand the substantiation of how the name of this stage, its tasks, terms and those procedural actions which were regulated by court, the parties, the third parties in procedural norms rights. The article emphasizes the importance of the procedural institution of preparatory proceedings for quality and prompt consideration of civil cases in the subsequent stage of judicial review of the dispute on the merits.

At the same time, the author draws attention to the fact that the legislation lacks practical priorities of the studied stage of proceedings, and therefore the accumulation of different tasks for both the court and the parties at

Москва : Изд. «Известия Советов депутатов трудящихся СРСР», 1964. С. 96–100.

3. Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік (1961). Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік. Москва : Юридлит, 1987. 512 с.

4. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду УРСР. Київ, 1985. С. 123–128.

5. Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 21 грудня 1990 р. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах. Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1995. № 5. С. 90.

6. Луспенник Д.Д., Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України: Цивільний процес у питаннях і відповідях. Харків, 2008. 290 с.

7. Бондаренко Н.Л. Цивільний процес. К. : Прецедент, 2005. С. 148–153.

8. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. с. 363.

9. Цивільний процес України: Академічний курс : підручник / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Вид. Фурса С.Я.; КНТ, 2009. С. 624 с.

this stage blurs its essence, prepares the case from the point of view of its practical implementation. of the same type, which is limited to resolving motions, recusals and determining the date of the court hearing.

The procedure of preparatory proceedings from the point of view of reconciliation of the parties by reaching negotiations and finding a compromise between the parties, as a leading idea is modern, but its legislative regulation requires new approaches, as this procedure does not work today. The author draws attention to the issue of adversarial proceedings at the stage of preparatory proceedings, which performs essentially technical rather than legal role, as the preparatory proceedings do not involve their proclamation and legal controversy regarding the legal positions set forth by each party in their procedural documents. At the same time, when considering the case on the merits, procedural papers are examined superficially, because by their legal nature they are not evidence, and therefore the lack of attention to them at the preparatory stage levels the tasks set by the legislator for this stage of civil proceedings.

Key words: preparatory proceedings, stage of judicial process, judicial practice, civil proceedings, procedural papers, tasks of preparatory proceedings.